

Ганна Скрипник
(Київ)

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЕТНІЧНО-ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Центральне місце в сучасних гуманітарних науках посідають питання етнокультурної, національної, релігійної, цивілізаційної ідентичності. За 15-річний період незалежності в українському суспільстві так і не було вироблено загальнонаціональної ідеології та прийнятої для всіх громадянської моделі культури. Тим часом саме культура слугує своєрідною з'єднувальною ланкою суспільства, тому що вона формує в людей почуття належності до певної спільноти, тобто почуття громадянської ідентичності. У ході контактів із представниками інших спільнот культура постає неодмінним та визнаним джерелом людської ідентичності. За умов трансформаційних процесів і суспільних криз етнічна ідентичність, сформована на основі етнокультури та етномови, постає базовою цінністю, передумовою психологічної рівноваги особистості та колективу¹. Більшість людей світу етнічну ідентичність сприймає як даність, яка не підлягає рефлексії і яка, формуючись стихійно в процесі соціалізації особи, стає одним з основних проявів соціальної природи людини. Органічне, природне сприйняття свого етносу зумовлене тим, що етнос не вибирається людиною, а спонтанно набувається, надається конкретним мовно-культурним оточенням, яке програмує загальноприйняті в соціумі стандарти поведінки й самореалізації особистості. У контексті швидкоплинності індивідуального людського буття саме етнічні спільноти, нації “запевняють вічність спільноти та одиниці в тій спільноті”, забезпечують мовно-культурну тяглість поколінь, сприяють усвідомленню причетності людини до історії. Тимто і завдячується сакралізація етнічності.

Поняття “етнічна самосвідомість” дуже близьке за своєю сутністю до поняття “етнічна самоідентифікація”, під яким розуміють процес ототожнення, уподібнення особою себе з представниками певної етнічної спільноти. Поняття *identity* (ідентичність) увійшло до понятійного апарату західної етнології з кінця 1950-х років. Поширеність його пов'язують із впливом праць американського психолога Е. Еріксона. З початку 60-х років дедалі помітнішого побутування набуває термін “етнічна ідентичність”, який “лежить у центрі уявлення про себе”. За умов етнічної мозаїчності та взаємопроникнення культур “найменш двозначним, а іноді і єдиним фактором визначення кордонів етнічних спільнот є самоідентифікація та етнічний ярлик”. Зміст терміна “етнічна самоідентифікація” близький до змісту поняття “етнічна самосвідомість”, що дає підстави окремим дослідникам ототожнювати ці поняття². На думку ж інших, самосвідомість (разом з уявленнями про розмежування між власним та чужими етносами) є лише передумовою виникнення колективної ідентичності. Ідентичність розглядають як основний фактор у феномені етнічності.

Спостерігаємо деяку залежність теоретичних інтерпретацій сутності етнічної ідентичності від певних політико-ідеологічних доктрин. Прихильники постмодерністських підходів до етнічності акцентують суб'єктивно-ситуативний характер етнічної ідентичності. На їх думку, етнічна ідентичність постає не як вислід реально існуючої спільноти (етно-психологічної, етно-мовної, етно-культурної, етно-історичної), а як результат вигаданого чи уявного спільного походження, вигаданої “націоналами” спільної мовно-культурної спадщини. Водночас у західній етнології усталюється думка, що етнічна ідентичність є визначальним явищем соціального життя, тому її ігнорування наукою є глибоко помилковим.

Ідентичність — це усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта, значимість якого детермінується трьома складовими: потребою в належності, потребою в позитивній самооцінці й потребою в безпеці. Ідентифікація, таким чином, — це “процес емоційного і когнітивного самоототожнення індивіда, соціальної групи з іншою людиною чи групою”, інтеріоризація визнаних соціальних статусів і засвоєння значимих соціальних ролей, традицій, звичаїв, норм і цінностей, які детермінують поведінку індивіда.

Прийняття тієї чи іншої ідентичності опосередковує зв'язок процесу ідентифікації із процесом реалізації цієї ідентичності у суспільній практиці людини чи групи. Поняття ідентифікації вперше введене в науковий обіг З. Фрейдом 1921 року (“Психологія мас і аналіз “я”). У нього термін “ідентичність” означає той самий, тотожність, однаковість, збіг чогось із чимось.

Роль ідентифікації двояка: по-перше, вона включає соціалізацію людини, по-друге, виконує захисну адаптаційну функцію. Руйнування ідентичностей призводить до створен-

ня дискомфортного чужого світу, сприймається як загроза і може спричинитися до перетворення людини в антисоціальну істоту, яка діє за принципом “кожен за себе”. Криза ідентичностей викликає як у індивіда, так і в колективі подібні реакції: депресії, прострації, агресивність, внутрішні конфлікти.

Між індивідуальною і колективною ідентичністю немає жорсткої межі, так як індивідуальна ідентичність є “окремим випадком” групової, існуючої у свідомості індивіда. У свою чергу, групова ідентичність – це сума загальноприйнятих норм і образів, які беруть початок з поведінки окремих людей. Стабільність ідентифікацій забезпечує здатність людини досягати гармонійного співвідношення між власним уявленням про себе й уявленнями інших, між соціальним та індивідуальним “я”.

У науковій та суспільно-політичній літературі часто поняття “етнічна” і “національна” ідентичність вживаються як синоніми. При цьому етнічність (етнос) постає базовою категорією етнічної класифікації, пов’язаної з мовно-культурними груповими ідентичностями, а “нація” визначається найчастіше як “одержавлений етнос”, як політично зорганізована етнічна спільнота, узасаднена на принципах рівності громадянських прав і свобод.

Національна ідентичність, на відміну від етнічної, передбачає наявність певної ментальної установки, а також відчуття індивідом своєї приналежності до соціополітичного утворення, тобто держави. Поширюється думка, що за умов модернізації й глобалізації відбувається заміна етнічної ідентичності національною, проте ці дві реалії й далі функціонують як дві конкуруючі форми колективної ідентичності, для однієї з яких вирішальним фактором є культурна спільність, а для іншої – політична (державна). У Східній Європі націю формують переважно етнокультурні фактори (спільна мова, звичаї, традиції, релігія), тому зберігається вагома роль етнічності в націоідентифікаційних процесах цього регіону.

Постання нових держав на пострадянському просторі, нової етнополітичної й соціально-психологічної реальності спричинилося до зникнення деяких ідентифікаційних категорій (радянський народ) і зміни статусів етнічних груп, до пошуку адекватної етнічної, культурної і конфесійної ідентифікації титульних етносів і національних меншин. У новоутворених країнах Східної Європи етнічність набула ролі базової цінності, зросло її значення в процесі самоідентифікації представників титульної нації. Що ж до представників іноетнічного населення в цих країнах, то для них етнічність не набула ознак стабільної опори; вона почала витіснятися і замінюватися громадянською ідентичністю. У цих країнах відбулися зміни не тільки в процесах соціальної ідентифікації, але і в характері базових ідентифікаційних цінностей, розщеплення і нівелювання минулої загальногромадянської свідомості, урізноманітнення процесів самоідентифікації в напрямку від глобальності до артикульованості, деталізації – зменшення значимості громадянських ідентичностей на користь конкретних вікових, професійних та етнічних. Усе це є своєрідними виявами кризи соціальної ідентичності³.

Криза етнічної ідентичності включає широкий діапазон емоційно-чуттєвих проявів (від етнічної прихильності до етнічного нігілізму). Дослідники виокремлюють такі типи етнічної ідентичності: цілісна, альтернативна, множинна, втрачена. Цілісна ідентичність проявляється у фактичному ототожненні реальної та офіційної етноплеменності, відсутності труднощів у етнічному самовизначенні. Альтернативна етноїдентичність характеризується розходженнями між усвідомлюваною й офіційною етноплеменністю. Множинна етноїдентичність пов’язана із проблемною самоідентифікацією особи з двома чи більше етносами, ототожненням себе з представниками кількох народів. Утрачений (космополітичний) тип ідентичності означає відмову від етнічної належності й віднесення себе до наднаціональних спільнот. Останній тип самоототожнення узасаднюється не на віднесенні себе до конкретної території чи держави, а на прагматичних мотивах (моя Батьківщина там, де мені добре).

У пострадянський період української історії спостерігається тенденція домінування цілісної ідентичності серед етнічних українців та ширше побутування множинної, альтернативної чи втраченої етноїдентичності серед іноетнічного населення України. Процеси негативних змін або втрати етнічної ідентичності пов’язані з розбалансованістю уявлень про свою етнічну та громадянську належність. Суперечливість складових соціальної ідентичності, превалювання негативних почуттів, пов’язаних з етнічністю, зумовлюють непроститу роль етнічності в процесі самоідентифікації національних меншин на етапі суспільно-політичних трансформацій у державі. Саме ця категорія населення більше підлягає дії факторів кризи соціальної ідентичності, що спричиняють зміну етнічного статусу або його нестійкість, пов’язану з походженням, наслідками міграцій тощо⁴.

Основною ознакою кризи соціальної ідентичності є втрата позитивного сприйняття своєї належності, що визначається співвідношенням позитивних і негативних характеристик автостереотипу, а також позитивних і негативних почуттів, пов'язаних зі своєю національною належністю. Про кризу етнічної ідентичності щодо населення України можна вести мову і тоді, коли індивід мало ототожнює себе з етнічною та громадянською спільнотами. Зокрема, найузагальненішим є варіант, коли втрачено або послаблено громадянську ідентичність людини радянської доби (радянська людина), коли втрата попередньої ідентичності супроводжується відсутністю спроб віднайдення альтернативних їй ідентичностей. Так званий “стрес акультурації”, тотожний кризі соціальної ідентичності серед іноетнічного населення країни і пов'язаний із втратою балансу та порушенням взаємозв'язків позитивної етнічної ідентичності та етнічної толерантності, зумовлює потребу шукати шляхи виходу з кризи соціальної ідентичності. Успішне розв'язання поставленого завдання у залежності від підвищення рівня акультурації через оволодіння навиками мови і культури титульного етносу, через відновлення власної позитивної етнічної ідентичності (або шляхом міграції, або через об'єднання, етнічну консолідацію в національних культурних товариствах, або через активізацію факторів, що впливають на валентність етнічної ідентичності). Збереження позитивної етнічної ідентичності, таким чином, виступає соціальним механізмом збереження конкретної етнічної культури в цілому. Синдром так званої “нав'язаної етнічності” стимулює активне створення громад національних діаспор або подолання національного знеособлення шляхом міграції на історичну батьківщину.

На формування етнічної ідентичності дуже впливає зміна статусів етнічних спільнот. Мовна компетенція, володіння етнічною мовою детермінує характер етнічної ідентичності. Відомо, що чим вища реальна чи уявлювана етнолінгвістична життєздатність групи, тим більшою мірою члени спільноти прагнуть з нею ідентифікуватися. Етнічні ідентифікації зі своєю чи чужою етнічною групами можуть існувати майже незалежно одна від іншої. Ідентифікація лише зі своєю етнічною групою в багатоетнічному середовищі пов'язана з тенденціями сепаратизму й сегрегації, і навпаки, ідентифікація лише з чужою групою є проявом культурної й мовної асиміляції; ідентифікація з обома групами веде до інтеграції та бікультуралізму.

Однією з найпоширеніших ідентифікацій серед іноетнічного населення України є так звана “маргінальна етнічна ідентичність”, що характерна для людей зі слабкою етнічною ідентичністю, які балансують між двома культурами, не ототожнюючи себе чітко з жодною. Для останньої характерною є мовна асиміляція, яка викликала часткову трансформацію етнічної ідентичності, бо етнокультурна та етномовна компетентність впливають на вияви етнічної ідентичності. Маргінальна ідентичність не має усталеного характеру й здатна мінятися в залежності від ситуації й суспільних норм. Мовна асиміляція є джерелом внутрішнього й міжособистісного конфлікту. Цілковита мовна асиміляція та акультурація спричиняють перетворення маргінальної ідентичності в моноетнічну (з'єднання з чужою етнічною групою)⁵.

Мовноасиміляційні та етноідентифікаційні процеси в Росії дещо відрізняються від аналогічних процесів у нових східноєвропейських державах. Так, російська спільнота в Україні актуалізувала етнічність, вдаючись до різних форм політизації своєї етнічності: відстоювання статусу російської мови як офіційної в південних та східних областях України, домагання створення відповідної правової бази.

За умов набуття народом своєї державності відбувається політизація позитивної етнічної ідентичності, що виявляється у високій її ролі як консолідуючого фактора. Спостерігаються певні зміни етнічної самосвідомості місцевої автохтонної людності, що відбилося в піднесенні значимості позитивної етнічної ідентичності, в її тісному зв'язку з відчуттям батьківщини, у конкретизації позитивно сприйнятої нової громадянської належності, у позитивних етнічних автостереотипах і почуттях прив'язаності до рідного краю, мови, національної культури. Тобто актуалізується етноідентичність як могутній мотиваційний фактор у відстоюванні етнічних інтересів, у діяльності на ниві етнічного відродження. Роль позитивної етнічної ідентичності формує позитивне самосприйняття особи, з другого боку, існує протилежна тенденція – трансформація етноідентичності виражається в її зміні та втраті.

Серед іноетнічного населення України постає також проблема етнічного статусу, зумовлена почуттям страху перед етнічним домінуванням чи пригніченням. Етнічний статус у багатоетнічних районах є важливою складовою соціального самопочуття людини. Суб'єктивними виявами етнічного статусу є внутрішня солідарність групи й міра захищеності.

ності й етнічної культури. Низький етнічний статус групи пов'язаний із почуттям національної ущемленості. Позитивна етнічна ідентичність (позитивні автостереотипи і позитивні почуття, пов'язані з етнічністю) сприяють формуванню етнічної толерантності в багатокультурному регіоні. Навпаки, негативна етнічна ідентичність і досвід етнічної дискримінації сприяють появі етнічної інтолерантності й поділу суспільства за етнічною та релігійною ознаками. Водночас виразна значимість етнічної ідентичності може стимулювати етнічну та конфесійну диференціацію, етнічну інтолерантність (нетерпимість).

У багатоетнічних соціумах виникає ієрархічна структура етнічної ідентичності, в якій присутні елементи, за якими людина відносить себе до різних етнічних груп, тобто йдеться про тенденцію конструювання біетнічної ідентичності (поєднання особи як зі своєю етнічною групою, так із групою етнічної більшості). Інтеграція індивідів із двома етнічними спільнотами та формування біетнічної ідентичності, бікультуралізму проявляється в приналежності індивіду почуттю належності до двох культур. Функціонування індивіда у двох культурах, тобто його біетнічна компетентність, дозволяє вести мову про ситуативний характер етнічної ідентичності.

Етнічна ідентичність означає ідентифікацію особи з етнічною групою. Вона може мати внутрішній, декларативний, приписуваний іншими та офіційно фіксований зрізи, що є своєрідними елементами її структури. Взаємодія різних етнічних спільнот є передусім взаємодією різних етнічних картин світу. Етнокультурні цінності як інтеріоризовані норми є внутрішніми регуляторами поведінки спільнот. Цінності культури як продукт універсального досвіду життєдіяльності мають для спільноти, яка його створила, сакральний сенс. Якщо запозичення в царині матеріальної культури й господарської діяльності спільнот, які контактують, розглядаються як позитивні, то запозичення психологічно-світоглядного й морально-етичного порядку культурою, що приймає і зазнає змін, сприймаються негативно, як загроза існуванню певних елементів культури.

На відміну від зовнішньо-культурних запозичень (у матеріальній сфері) внутрішньо-культурні запозичення (у духовно-психічній сфері) можуть привести до зміни ідентичності та до асиміляції групи, тобто загрожують цілісності групи. Цінності культури постають як своєрідний мотиваційний фундамент міжгрупової взаємодії, а тенденції відмежування від власної культури, пов'язані з формуванням маргінальної ідентичності. Для вирішення проблеми зміни негативної етнічної ідентичності використовується шлях зближення з етносом, який має "вищий" статус (через шлюб), що спричиняє в результаті зміну ідентичності. Взаємодія етнічних груп супроводжується адаптаційними процесами (міжетнічна інтеграція, етнокультурна ізоляція), успішність яких виявляється у позитивному ставленні як до власної культури, так і до культури контактних груп.

Етнічна, як і національна, ідентичність є універсальною формулою відповіді на питання про сенс існування в соціальній дійсності, своєрідною релаксацією за умов соціальної кризи й психологічної невладштованості та гострої потреби в захищеності для багатьох. Поширення певної групової ідентифікації постає одним із факторів прогнозу можливого напрямку політичного розвитку соціуму. Національна ідентичність стає найважливішим засобом легітимації й делегітимації політичної влади в перехідному суспільстві, оскільки вона легітимізує діяльність національних еліт і створює необхідні передумови для існування національної держави.

В Україні, як і в решті країн Східної Європи, трансформації в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах спричинилися до кризових станів свідомості та ідентичностей⁶. Ці суспільно-стресові ситуації, помножені на глобалізаційні виклики епохи, з особливою силою позначилися на суспільній свідомості, породили відчуття незахищеності, невладштованості та психологічного дискомфорту.

Серйозну стурбованість викликає порушення зв'язку між більш глобалізованими екстериторіальними елітами й рештою населення, локалізація якого, замикаання у власному культурно-інформаційному просторі постійно посилюється.

Зі всіх зв'язків, які еднають людей між собою, зв'язки за місцем проживання є найсильнішими. Водночас місце проживання породжує спільність прагнень та інтересів, спільний спосіб життя, родинні зв'язки. Регіональна ідентичність є варіантом етнічної або субетнічної ідентичності. Регіональна ідентичність, властива певній культурі, часто породжена регіональними міфами, що пов'язані з актуалізацією регіональної самоідентифікації громадян за умов кризи загальнодержавної (загальноукраїнської) самоідентифікації. Існуючі регіональні міфи в Україні є наслідком її колоніальної минувшини, нав'язування українцям негативного стереотипу, негативного уявлення про самих себе.

Суспільний стереотип як продукт складної взаємодії колективної свідомості й підсвідомості, тобто ідеології та колективно-підсвідомого, передбачає наявність уявлень про інших та про себе як певної абстракції, узагальнень про особливості народів. Автостереотип кожного народу поєднує як позитивні, так і негативні риси, з переважанням перших. Він має напівсерйозний характер і закономірно гармонізується, а гетеростереотип (уявлення про інших) навпаки, — екстримізується (негативні риси шаржуються, а позитивні набувають негативного характеру). Вплив стереотипів як реліктів архаїчного міфомислення мінімізується освітою, наукою й культурою.

Одним із наслідків колоніального минулого України було нав'язування українцям негативного автоіміджу, негативного уявлення про самих себе. Українці змушені були засвоювати як власну чужу систему стереотипів, часто відверто ворожу й принизливу. З часом їхнє уявлення про себе набуло негативного й руйнівного характеру, автостереотипу з мінусовими вимірами, внаслідок чого вони мали або асимілюватися й інтегруватися у світ колонізаторів, або ж сприйняти накинута їм “колективну тінь” — деструктивну складову змісту колективної свідомості. Колонізоване суспільство переймає негативні проєкції домінуючих культур — комплекс моральної, цивілізаційної й культурної неповноцінності, у висліді чого воно починає ненавидіти самих себе, посилюючи цим власне приниження і поневолення, стаючи врешті зневаженою меншістю на своїй землі. Саме українське населення південних і східних земель засвоїло негативний автостереотип, що виражається в “комплексі малоросійства”. Він зводиться до визнання частиною населення своєї вторинності й підлеглості — інтелектуальної, історично-культурної. На тлі таких світоглядних засад сформувалася ідеологема про українство як неісторичний, неперспективний народ, як “недонація”. Дія механізму “ментального колоніалізму” проявлялася в маргіналізації функціонування мови, мінімізації процесів національного самоусвідомлення та національної ідентифікації, на тлі яких постає вражаючий феномен “національної неспритомності” народу, який увійшов у XXI ст. з рівнем земельного або крайового самоусвідомлення (тутейших).

Ця частина населення й сьогодні не ідентифікує себе з українською нацією. Великою мірою завдяки інерції українофобського мислення радянської доби, діяльності старих бюрократичних структур, що й донині є гальмом націєтворення. Домінування антиукраїнських стереотипів на сході та півдні України, інерція мовної практики попередньої доби, на думку М. Рябчука, прирівнює мовну політику в регіоні до стану мовного апартеїду, а не двомовності ⁷.

За умов СРСР, коли будь-яке відхилення від зрусіфікованого мовно-культурного стандарту трактувалося як крамола, коли основним доказом державно-ідеологічної лояльності на українських землях для іноетнічних представників була боротьба проти проявів українськості в Україні, а для українців — зречення національної мови, символів, ідентичності, відбулося розмивання етнічної ідентичності, табування національної лояльності, патріотизму.

Як наслідок, частина українців і сьогодні зберігає ознаки середньовічної етнічної маси, яка не пройшла доби націоналізму й перебуває на донаціональному етапі розвитку. Самоідентифікація цієї частини населення неможлива без певної інтелектуальної рефлексії ⁸. Ці люди залишаються носіями загальноприйнятої за радянської доби емоційної ворожості й нелояльності до будь-яких виявів українського патріотизму, який розглядається як “національна занепокоєність”. Саме через ці етнопсихологічні травми й комплекси частини українства ні в XIX ст., ні в XX ст. процес перетворення народу в націю, характерний для більшості європейських етносів, в нашій державі остаточно не завершився. Прищеплене колоніальною владою східним українцям негативне самоусвідомлення та негативні стереотипи генеруються ними й сьогодні, моделюється негативне ставлення до національно-свідомої частини населення. З метою нейтралізації негативних стереотипів свідома частина українців вдається до поширення романтичної концепції нації, яка бере свій початок з першої половини XIX ст. Це проявляється в ідеалізації національних рис, у своєрідному месіанізмі, у провіденціальній вірі “у велике майбутнє” українського народу завдяки його багатостраждальній історії, у всебічній ідеалізації власної історії й закорінення її у найдавніші часи (до індоевропейців та трипільців). Такі погляди своєю гіпертрофованою справедливістю покликані нейтралізувати відповідні негативні стереотипи, насаджувати колонізаторами.

“Негативні автостереотипи” в Україні й далі підживлюються колишньою метрополією через спільний інформаційний і культурний простір, колишню адміністрацію, а також

психологічну інерцію та механізми успішної репродукції ознак “малоросійських обивателів”⁹. Позбутися колоніальної спадщини, етнічних стереотипів попередньої доби можна лише шляхом підвищення рівня етнокультурної поінформованості населення, створення атмосфери політичної коректності й міжетнічної толерантності.

Актуалізовані стереотипи можуть стати серйозним регулятором міжетнічних відносин, розмежувати людей на етнічні групи, особливо під час політичних криз, коли толерується лише власна культура, домінують позитивні автостереотипи та негативні гетеростереотипи. На сучасному етапі у зв’язку з різкою актуалізацією етнічної компоненти суспільного життя створення і поширення етнічних стереотипів через ЗМІ стало важливим засобом формування міжетнічних відносин. Публічне тиражування етнічних стереотипів через ЗМІ виконує різні суспільні функції: засобу етнокультурної просвіти населення, з одного боку, а з другого, – механізму маніпулювання масовими уявленнями у сфері міжетнічних відносин і дієвого інструменту їх регулювання. ЗМІ, таким чином, можуть послугувати розвитку різновидів етнофобії. Поширення стереотипів через ЗМІ може сприяти формуванню національної самосвідомості й гідності співвітчизників, або навпаки, призвести до виникнення в наступних поколіннях стійкого комплексу неповноцінності свого етносу, прагнення відмежуватися від нього, емігрувавши з країни, чи прийняти цінності інших етносів, які (завдяки стереотипам поширюваним через ЗМІ) зміцнюють національну самоповагу й гордість. Стереотипи є своєрідним засобом і характеристикою людського мислення, механізмом, завдяки якому пізнається довколишній світ, і створюється спрощена, але чітка картина світу. Вони послугують умовою етнічної самоідентифікації та міжетнічного дистанціювання – оцінка свого та чужого як прояв уяви про дві глобальні опозиції “ми” – “вони”. Стереотипізоване уявлення про самотутню культуру є ланкою, що з’єднує ментальність із предметним операційним світом¹⁰.

Унаслідок зміни тла етнополітичних і соціальних взаємин за умов політичної, культурної та економічної кризи негативні етнічні гетеростереотипи активно поширюються. Це підтверджує висновки дослідників про те, що стереотипи мало залежать від реальних особливостей описуваного народу, а скоріше від інших факторів, головним серед яких є політичний клімат¹¹.

Важко дослідників ставлять під сумнів пряму кореляцію між етнічним стереотипом і національним характером. Видається коректнішим узалежнення змісту етнічних стереотипів від стану й статусу етнічної групи. Предметом аналізу етнічні стереотипи найчастіше виникають у відповідь на характер міжетнічних контактів конкретної етнічної групи. Зокрема, за умови контактування етнічних спільнот із нерівним статусом сприймається як справедливий негативний стереотип. Характер етнічних стереотипів, їх виразне чи розмите артикулювання узалежнюються від внутрішніх і зовнішніх складових етнічного образу, позитивного чи негативного його забарвлення, рівня етнокультурної поінформованості тощо.

Стереотипні образи етнічності є специфічним потенціальним регулятором спілкування, своєрідною візитівкою особи чи народу. Як правило, “іногородцям” приписують деякі особливі риси зовнішнього вигляду та поведінки, звичаїв та етикету, моральних якостей. Етнічні стереотипи є лише етапом на шляху формування етнічних уявлень. Позитивний етноцентризм як фінальний етап розвитку етнічного стереотипу частково корелюється з ідеєю формування позитивної етнічної ідентичності. Переважно позитивні етнічні автостереотипи приписують собі представники домінуючої чи впливової національності. При втраті певною нацією авторитету в суспільно-політичній сфері, девальвації її попередніх досягнень спостерігається зміна позитивного стереотипу на негативний етнічний гетеростереотип.

Формальне плюралістичне суспільство, однак, не підкріплене толерантністю і правовою свідомістю, збалансованістю економічних спроможностей різних етнічних спільнот, надає суспільству в цілому конфронтаційних ознак¹². Саме негачія українського етносу в недалекому минулому, заперечення його об’єктивної історії (зокрема, походження України від Київської Русі) стало причиною появи містифікованої патріотичної ідеології – у вигляді етногенетичних концепцій поширення української ідентичності на індоєвропейців та трипільців¹³.

Подібна міфологія є складовою захисної ідеології українства перед тиском ідеології імперської, що побутує дотепер як у маргінальних виданнях, так і в наукових працях. Нинішнє її побутування пояснюється як “інерцією оборонної психології”, так і половинчастим характером української національної емансипації в контексті сьогодення, більш формальним, аніж реальним характером суверенного буття нації. Домінування в незалежній Україні російськомовного наповнення культурно-інформаційного простору та тривала

маргіналізація української культури й української мови, є частково й виявом засвоєння титульним етносом фальшивого та самопринизливого уявлення про себе, негативного автостереотипу, нав'язаного попереднім режимом, і наслідком перетворення автохтонної більшості на зневажену меншість на власній землі. Парадоксально, але й за часів незалежності головною ознакою меншовартості автохтонів залишається їхня україномовність. На жаль, ще й донині реальної мовно-культурної емансипації українців та послідовної духовно-ментальної деколонізації України не відбулося.

Соціально-культурна маргіналізація україномовного населення залишається й надалі потенційним джерелом етнічної дискримінації українців, а отже, гострих суспільних конфліктів. Розходження між формальним і реальним статусом етнічно-українського населення (визнаного титульною нацією) та української мови (оголошеної державною) є причиною непорозумінь і міжнаціональної конфронтації. Українців їхній статус та рівень функціонування державної мови не влаштовує через декларативний характер, а росіян ці реалії не влаштовують, оскільки вони (попри декларативність) містять потенційну загрозу їхньому нинішньому привілейованому становищу¹⁴. Це міжетнічне непорозуміння поглиблюється внаслідок дії механізмів реального соціально-культурного домінування російської мовно-етнічної групи над українською, механізмів самовідтворення цього домінування в умовах національної незалежності та формальної рівності цих груп.

Практикована на Заході реалізація ідеї “позитивної дискримінації”, тобто реалізації системи державних програм, спрямованих на усунення соціокультурних наслідків дискримінації негативної, застосованої проти етнічних, мовних чи конфесійних груп, класифікується навіть російськими лібералами як насильницька українізація, що загрожує їхньому реальному домінуванню. На цьому ґрунті актуалізуються антиукраїнські чи постімперські міфи про єдиний давньоруський народ, про Київську Русь як “протоРосію”, про Україну як батьківщину російського та українського народів в Україні, які ніби-то обидва є однаково корінними з відповідними правовими та мовно-культурними наслідками, які з цього випливають, про засилля західних “українців-бандерівців” у керівництві сьогодишньої України та їх прагнення нав'язати всім “нормальним” (зросійщеним українцям) свою “западєнську” мову та культуру.

Подолати ці міфи можна, розв'язавши політичними засобами суспільні суперечності, які їх породжують, та деконструюючи власне міфи шляхом деміфологізації сучасного українського дискурсу¹⁵.

Відомо, що без активного національного самоусвідомлення кожного громадянина неможливе перетворення народу в націю. Лише тоді, коли український патріотизм як природний вияв лояльності до отчого краю стане моральною нормою нашого життя, ознакою національної гідності й громадянської добропорядності, стане можливим остаточне утвердження України як повноцінної, самодостатньої держави.

¹ Этническая психология и общество. — М., 1997.

² Александренков Э. “Этническое самосознание” или “этническая идентичность”? // Этнографическое обозрение. — 1996. — № 3. — С. 21.

³ Губогло М. Идентификация идентичности. — М., 2003. — С. 193–397.

⁴ Попович М., Ермоленко А., Фадеев В. та ін. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. — К., 2005.

⁵ Этническая психология и общество. — М., 1997. — С. 126–138.

⁶ Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. — М., 2003.

⁷ Віленьська Е., Поклад В. Національно-культурні орієнтації мешканців Луганської області // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — Ч. 4. — С. 53, 54.

⁸ Рябчук М. Від Малоросії до України. Парадокси запізненого націєтворення. — К., 2000. — С. 203.

⁹ Там само. — С. 209.

¹⁰ Идентичность и толерантность. — М., 1992. — С. 304–310.

¹¹ Этническая психология и общество. — М., 1997. — С. 61.

¹² Там само. — С. 211, 212.

¹³ Там само. — С. 221.

¹⁴ Там само. — С. 225.

¹⁵ Там само. — С. 228, 229.